

MÖVZU № 2: MƏHKƏMƏ EKSPERTİZASININ TƏYİN EDİLMƏSİNİN ƏSASLARI VƏ KEÇİRİLMƏSİ QAYDALARI.

MÜHAZİRƏNİN PLANI:

Giriş.

1. Məhkəmə ekspertizasının təyin edilməsinin hüquqi əsasları.
2. Ekspert tədqiqatı və onun mərhələləri.
3. Ekspert rəyi, onun quruluşu və qiymətləndirilməsi.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının CPM-in 97, 127, 264-272 və 331 maddə.
2. «Dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının 18 noyabr 1999-cu il tarixli Qanunu.
3. Sarıcalinskaya K.Q. «Kriminalistika». Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 1999.
4. Sarıcalinskaya K.Q., Cavadov F.M., Mahmudov A.M., Əliyev B.Ə. «Məhkəmə ekspertizası». Dərs vəsaiti. Bakı, 2003.
5. Saxanova T.V. «Sudebnəə gkspertiza». Moskva, 1999.
6. Rossinskəə E.R. «Sudebnəə gkspertiza v uqolovnom, qrajdanskom i arbitrajnom proüesse». Moskva, 1996.
7. Belkin R.S. «Kriminalistika». Uçebnik . Moskva, 2000.
8. Abbasova F.M. «Yeni prosessual qanunvericilik və məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti». Bakı, 2000.
9. «İstintaq taktikası». K.Q. Sarıcalinskayanın redaktəsi ilə Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı, 1991.
10. Gksarxopulo A.A. «Kriminalistika v sxemax i illöstra-üiəx». Uçebnoe posobie. Sankt – Peterburq, 2002.

GİRİŞ

Məhkəmə ekspertizası jinayət, mülki və arbitrac prosesində istifadə olunan bir formadır. Eyni zamanda ekspertiza əldə edilmiş sübutların dəqiqləşdirilməsi və yeni sübutların əldə edilməsinin müstəqil prosessual formasıdır.

Respublikamızda dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin hüquqi, təşkilati əsaslarını və başlıca istiqamətlərini müəyyən edən, məhkəmə ekspertizasının təşkili və aparılması zamanı yaranan ijtimai münasibətləri nizamlayan 18 noyabr 1999-ju ildə qəbul edilmiş “Dövlət Məhkəmə Ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunudur.

Bu Qanunda göstərilir ki, məhkəmə ekspertizası-təhqiqat, ibtidai istintaq orqanının və ya məhkəmənin (hakimin) ijraatında olan işin halları barədə informasiya daşıyan maddi obyektlər, hadisələr və proseslər haqqında xüsusi biliklər əsasında aparılan tədqiqatdır (Qanunun 1-ji maddəsi).

Ekspertizanın aparılması - sübut mənbəyi kimi sayılan ekspert rə'yini almaq məqsədilə keçirilən prosessual hərəkətlər sistemidir.

Məhkəmə ekspertizası prosessual fəaliyyətdir.

Onun əsas məqsədi jinayət-prosessual və mülki prosessual qanunverijiliyin normalarına müvafiq olaraq məhkəmə ekspertizasının təşkil edilməsini, aparılmasını, proses iştirakçılarının hüquqlarını və qanuni mənafeələrini tə'min etməkdən ibarətdir.

Məhkəmə ekspertizasının aparılmasına göstərilən prosessual tələblər pozulduqda tədqiqatların keçirilməsi nəticəsində əldə edilmiş sübutlar qüvvəsini itirmiş hesab olunur.

Ona görə də jinayət işlərinin istintaqı prosesində xüsusi biliklərin tətbiq edilməsi zərurəti yarandıqda məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin əsas prinsiplərinə ciddi riayət etməklə bu fəaliyyəti həyata keçirmək lazımdır.

SUAL 1. MƏHKƏMƏ EKSPERTİZASININ TƏYİN EDİLMƏSİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI.

Jinayət işinin istintaqı zamanı bir sıra istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinə zərurət yaranır. Həmin istintaq hərəkətlərinin ən geniş yayılmış növlərindən biri də ekspertizanın təyin edilməsi və aparılmasıdır. Digər istintaq hərəkətlərindən fərqli olaraq, ekspertizanın təyin edilməsi və aparılması özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Ekspertizanı müstəntiq təyin edir, lakin onun aparılması isə həmin sahədə xüsusi biliyə malik mütəxəssislərə həvalə olunur.

Ekspertizanın təyin edilməsi və aparılması prosessual təbiətinə görə müstəqil istintaq hərəkəti olub, Azərbaycan Respublikası JPM-nin 264-jü maddəsi ilə tənzimlənir.

“Ekspertiza elm, texnika, injəsənət və ya sənət sahəsində, habelə müvafiq tədqiqatın metodikası üzrə xüsusi biliklər tələb edildikdə jinayət tə'qibi üçün əhəmiyyətli olan halların müəyyən edilməsi məqsədilə aparılır”.

“Təhqiqatı müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror, mütəxəssis və jinayət prosesinin digər iştirakçılarının xüsusi biliyə malik olması jinayət tətbiqi orqanını müvafiq hallarda ekspertizanın təyin edilməsi zərurətindən azad etmir”.

Ekspertizanın aparılması - sübut mənbəyi kimi sayılan ekspert rə'yini almaq məqsədilə keçirilən prosessual hərəkətlər sistemidir. Ekspertizanın aparılması üç mərhələdən ibarətdir:

- ☞ *ekspertizanın tə'yini;*
- ☞ *materialların hazırlanması;*
- ☞ *ekspertizanın keçirilməsi.*

Ekspertizanın təyin edilməsi üçün əsas - ekspertiza təyin edən orqan və şəxs tərəfindən yaranmış şəraitdə sualların xüsusi biliklərdən istifadə edilməklə ekspertiza formasında həllinə tələbatın olmasıdır.

Ekspertizanın təyin edilməsi üçün səbəb:

- ☞ müstəntiqin mülahizəsi;
- ☞ proses iştirakçılarının vəsatəti;
- ☞ prokurorun ekspertiza təyin edilməsinin zəruriliyi haqqında göstərişi ola bilər.

Jinayət prosessual qanunverijilikdə ekspertizanın aparılmasının məjburi halları da müəyyən edilmişdir.

Ekspertizanın keçirilməsinin məjburiliyi JPM-nin 140.01-140.04-jü maddələri ilə nəzərdə tutulmuşdur.

Ekspertizanın təyin edilməsi aşağıdakı hallarda məjburidir:

- ☞ ölümün səbəbini, bədən xəsarətinin ağırlıq dərəcəsini və xarakterini müəyyən etmək üçün;
- ☞ şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin ijtimai təhlükəli əməli törətdiyi zaman xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətinin müvəqqəti pozulması,

kəmağıllıq və sair psixi xəstəlik nəticəsində öz əməlinin faktiki xarakterini və ijtimai təhlükəliliyini dərk etmək, yaxud onları idarə edə bilmək iqtidarında olub-olmamasını müəyyən etmək üçün;

☞ şahidin və ya zərərçəkmiş şəxsin jinayət işi üzrə müəyyən edilməli halları xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətinin müvəqqəti pozulması, kəmağıllıq və ya sair psixi xəstəlik nəticəsində düzgün qavrayıb təsvir edə bilməməsini müəyyən etmək üçün;

☞ zərərçəkmiş şəxs, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müəyyən yaş həddinə çatması haqqında sənədləri olmadıqda yaşını müəyyən etmək üçün.

Beləliklə, ekspertizanın aparılması iki formada həyata keçirilir:

☞ qanunla müəyyən edilmiş;

☞ konkret şəraitdə ekspertizanın aparılmasına zərurət yarandıqda.

Jinayət tətbiqini həyata keçirərkən müstəntiq geniş prosesual səlahiyyətlərə malikdir. Bu səlahiyyətlər çərçivəsində müstəntiq bütün istintaq hərəkətlərini müstəqil aparır, sübutlar yığır və onlara öz daxili inamına uyğun olaraq qiymət verir. Belə ki, JPM-nin 85.1 maddəsində qeyd olunur: “Jinayət tətbiqini həyata keçirərkən müstəntiq qanunun tələblərini rəhbər tutaraq, ibtidai araşdırma prosesinə rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun göstərişlərinə və öz daxili inamına əsaslanaraq, zəruri prosesual qərarlar qəbul edir, istintaq və ya digər prosesual hərəkətləri həyata keçirir”.

Müstəntiq ekspertizanın aparılmasını zəruri hesab etdikdə bu barədə qərar tərtib edir. Qərar giriş, təsvir və nəticə hissələrindən ibarətdir. JPM-nin 264.4.1.-264.4.6.-ji maddələrinə müvafiq olaraq ekspertizanın tə'yin edilməsi haqqında qərarla aşağıdakılar göstərilməlidir:

☞ qərarın çıxarıldığı tarix, vaxt və yer;

☞ müstəntiqin soyadı, adı və atasının adı, vəzifəsi;

☞ ekspertizanın tə'yin edilməsinə əsas verən obyektiv hallar və onun motivlərinin əsaslandırılması;

☞ aşkar edildiyi və götürüldüyü yer, vaxt və şərait göstərilməklə ekspertizaya göndərilən maddi sübutlar və digər obyektlər, ekspertiza işinin materialları üzrə aparıldıqda isə ekspertin gəldiyi nəticənin əsaslına biləcəyi mə'lumatlar;

☞ ekspert qarşısında qoyulan suallar;

☞ ekspertizanın aparılması tapşırılan ekspert idarəsinin adı və ya şəxsin soyadı.

Ekspertizanın tə'yin edilməsi haqqında qərarla müstəntiq ekspertin JPM-nin 97.4. və 97.6.-ji maddələrində nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələrini izah edir, həmçinin ona bilə-bilə yalan rə'y verməyə görə jinayət mə'sulyyəti haqqında xəbərdarlıq edir.

Azərbaycan Respublikası JPM-nin 97.7.-ji maddəsinin və “Dövlət Məhkəmə Ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 12 maddəsində ekspertin hüquqları göstərilmişdir:

- ☞ məhkəmə ekspertizasının predmetinə aid olan iş üzrə materiallarla tanış olmaq, onlardan lazımı mə'lumat götürmək və ya onların surətini çıxarmaq;

- ☞ rə'y verilməsi üçün zəruri olan əlavə tədqiqat obyektlərinin və iş üzrə materialların təqdim olunması barədə vəsatət vermək;

- ☞ məhkəmə ekspertizasının aparılmasına başqa ekspertlərin jəlb olunması haqqında vəsatət vermək;

- ☞ məhkəmə ekspertizasının predmetinə aid olan mə'lumatların aydınlaşdırılması üçün məhkəmə ekspertizası tə'yin etmiş orqanın və ya şəxsin ijasəsi ilə məhkəmə və istintaq hərəkətlərinin ijsaatında iştirak etmək;

- ☞ məhkəmənin qəradadı (hakimin qərarı) ilə məhkəmə istintaqı mərhələsində işin materiallarının tədqiqində iştirak etmək;

- ☞ verdiyi rə'yin və ya ifadənin proses iştirakçıları tərəfindən düzgün izah edilməməsi və yaxud təhrif edilməsi barədə istintaq hərəkətləri və ya məhkəmə ijsasının protokoluna daxil edilməsi üçün mə'lumat vermək;

- ☞ qoyulmuş suallardan əlavə məhkəmə ekspertizasının predmetinə aid olan və iş üçün əhəmiyyətli sayılan digər halları da öz rə'yində göstərmək;

- ☞ məhkəmə ekspertizasını tə'yin etmiş orqan və ya şəxsin hərəkəti ekspertin hüquqlarını pozduqda qanunla müəyyən edilmiş qaydada şikayət etmək.

Bununla bərabər JPM-nin 97.6-ji maddəsində "Dövlət Məhkəmə Ekspertizası fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 13-jü maddəsində ekspertin vəzifələri göstərilmişdir. Onlara aşağıdakılar aiddir:

- ☞ prosessual qanunverijiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda, məhkəmə ekspertizasının aparılmasından özü-özünə e'tiraz etmə haqqında məhkəmə ekspertizasını tə'yin etmiş orqan və ya şəxsə, yaxud məhkəmə ekspertizası idarəsinin rəhbərinə mə'lumat vermək;

- ☞ məhkəmə ekspertizasının aparılmasında ekspert kimi iştirakını rədd edən hallar olmadıqda, ona tapşırılmış məhkəmə ekspertizasını aparmaq;

- ☞ təqdim edilmiş obyektlərin və iş üzrə materialların tam və hərtərəfli tədqiqatını aparmaq və ya qoyulmuş suallar üzrə əsaslandırılmış və obyektiv rə'y vermək;

- ☞ tədqiqat aparan şəxsin-müstətiqin, prokurorun və ya məhkəmənin çağırışı üzrə gəlmək;

- ☞ aparılmış təhqiqat və verilmiş rə'ylə əlaqədar məsələlər üzrə təhqiqat, ibtidai istintaq zamanı və ya məhkəmədə ifadə vermək;

- ☞ məhkəmə ekspertizasının aparılmasından imtina etməyə əsas verən hallar olduqda rə'y verməyin qeyri-mümkünlüyü barədə yazılı formada təhqiqat aparan şəxsə, müstətiqə və ya məhkəməyə (hakimə) mə'lumat vermək;

☞ təqdim edilmiş təhqiqat və obyektlərinin və iş üzrə materialların qorunub saxlanmasını tə'min etmək.

Ekspertizanın tə'yin edilməsi və aparılması zamanı şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin hüquqları qorunmalıdır. Həmin hüquqların qorunması JPM-nin 85 və 268-ji maddələrin tələblərindən irəli gəlir. Onlara aiddir:

☞ protokol tərtib edilməklə ekspertizanın aparılmasından əvvəl onun tə'yin edilməsi haqqında müstəntiqin qərarı ilə tanış olmaq və ona məxsus olan hüquqların izahını almaq;

☞ ekspertə e'tiraz etmək;

☞ eksperti onun göstərdiyi şəxslər içərisindən tə'yin edilməsi barədə vəsatət vermək;

☞ öz təşəbbüsü ilə və öz hesabına alternativ ekspertiza aparmaq və onun rə'yinin jinayət işinə əlavə edilməsi barədə vəsatət vermək;

☞ rə'y alınması üçün müstəntiq tərəfindən tə'yin edilmiş ekspert qarşısında əlavə suallar qoymaq;

☞ müstəntiqin ijasəsi ilə ekspertizanın aparılmasında iştirak etmək, bu zaman tətbiq edilmiş tədqiqat üsullarının mahiyyətinin və alınmış nəticələrinin izahını ekspertdən tələb etmək və ekspertə izahlar vermək;

☞ ekspertin rə'yi müstəntiqə daxil olduğu vaxtdan ən geji 10 gün müddətində onunla tanış olmaq və ya təkrar ekspertizanın aparılması haqqında vəsatət vermək;

☞ onun vəsatəti üzrə aparılan ekspertin dindirilməsində iştirak etmək.

Təqsirləndirilən şəxsin vəsatəti tə'min edildiyi hallarda müstəntiq ekspertiza tə'yin edilməsi haqqında qərara müvafiq dəyişiklər edir.

Təqsirləndirilən şəxsin irəli sürdüyü vəsatətlər rədd olunduqda isə müstəntiq müvafiq qərar çıxarır və ona e'lan edir.

JPM-nin 109.13.-109.1.8, 118-ji maddələrinə müvafiq olaraq aşağıdakı hallarda ekspertə e'tiraz oluna bilər:

☞ həmin jinayət işi və ya jinayət tətbiqi ilə bağlı digər material üzrə zərərçəkmiş şəxs, mülki iddiaçı, mülki javabdeh və ya onların qanuni nümayəndəsi, yaxud nümayəndəsi olduqda;

☞ həmin jinayət işi və jinayət tətbiqi ilə bağlı digər material üzrə şahid qismində dindirildikdə və ya dindirilə bilərsə;

☞ həmin jinayət işi və ya jinayət tətbiqi ilə bağlı digər material üzrə hal şahidi, məhkəmə ijlasi katibi, tərcüməçi, mütəxəssis qismində əvvəllər iştirak etdikdə;

☞ ittiham və ya müdafiə tərəfindən jinayət prosesinin hər hansı iştirakçısı ilə, habelə belə iştirakçının nümayəndəsi ilə qohumluq, yaxud şəxsi asılılıq münasibətində olduqda;

☞ jinayət tə'qibi ilə birbaşa və ya dolayı yolla maraqlı olmasına əsaslar olduqda, habelə onun qərəzsizliyinə şübhə olduğu digər hallarda;

☞ qanuna və ya məhkəmənin hökmünə əsasən onun ekspert olmaq hüququ olmadıqda;

☞ təftiş, yaxud digər yoxlama hərəkətləri aparmışdırsa və nəticədə bunlar jinayət işinin başlanmasına əsas olmuşdursa.

Ekspertə e'tiraz etmək məsələsi müvafiq surətdə təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və məhkəmə tərəfindən həll edilir.

Ekspert məhkəmə ekspertizasının aparılmasından imtina etmək hüququna da malikdir. İmtina etməyin əsas halları "Dövlət Məhkəmə Ekspertizasının fəaliyyəti haqqında Qanun"un 12 maddəsində düzünə göstərilmişdir. Onlara aiddir:

☞ məhkəmə ekspertizasının tə'yin edilməsinin prosessual qaydası pozulduqda və bu ekspertizanın aparılmasını çətinləşdirdikdə və ya onun aparılmasını qeyri-mümkün etdikdə;

☞ verilən suallar ekspertin zəruri biliyindən kənara çıxdıqda;

☞ tədqiqat obyektləri və iş üzrə materiallara rə'y verilməsi üçün yararsız olduqda və ya kifayət qədər olmadıqda və onların tamamlanması barədə ekspertin vəsatəti tə'min edilmədikdə;

☞ tədqiqat aparılması və rə'y verilməsi üçün zəruri olan şərait, metodik vəsait və avadanlıqlar olmadıqda;

☞ ekspertin həyatı və sağlamlığı üçün real təhlükə mövjud olduqda;

Belə hallarda ekspert bu barədə məhkəmə ekspertizasını tə'yin etmiş orqana və ya şəxsə yazılı formada mə'lumat verir.

Eyni zamanda həmin maddə ekspertə aşağıdakıları etməyi qadağan edir:

☞ məhkəmə ekspertiza idarəsinin rəhbərindən başqa, hər hansı şəxsdən və ya orqandan məhkəmə ekspertizasının aparılması haqqında tapşırıq almaq;

☞ başqa idarənin əməkdaşı qismində, həmçinin özəl ekspert kimi məhkəmə ekspertizası fəaliyyətini həyata keçirmək;

☞ məhkəmə ekspertizasının aparılması ilə bağlı işin gedişatında maraqlı olduğunu güman etməyə əsas verən proses iştirakçıları ilə şəxsi əlaqə yaratmaq;

☞ məhkəmə ekspertizasını aparmaq üçün müstəqil olaraq material toplamaq;

☞ təhqiqat aparan şəxsin, müstəntiqin və ya prokurorun ijasəsi olmadan təhqiqat və ibtidai istintaqın mə'lumatlarını yaymaq;

☞ dövlət, qulluq, peşə və kommersiya sirri təşkil edən və qanunla qorunan mə'lumatları, habelə məhkəmə ekspertizasının aparılması ilə əlaqədar ona mə'lum olan və açıqlanması insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulmasına səbəb ola bilən mə'lumatları yaymaq;

☞ məhkəmə ekspertizasını tə'yin etmiş orqanın və ya şəxsin razılığı olmadan tədqiqat obyektini məhv etmək və ya onun xassəsini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmək.

Məhkəmə ekspertizası aparılarkən tədqiqatların obyektivliyi, hərtərəfliliyi və tamlığı prinsipinə əməl olunmalıdır. Bu prinsipə əməl etmək

üçün müstəntiq və məhkəmə tərəfindən tədqiqata göndərilən nümunələr və materiallar müəyyən tələblərə cavab verməlidir.

Tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi JPM-nin 273-276-ji maddələri ilə tənzimlənir.

JPM-nin 274-jü maddəsində tədqiqat üçün götürülən nümunələrin növləri göstərilmişdir. Onlara aiddir:

- ☞ qan, sperma (məni), tük, dırnaq kəsintisi, bədənin xarici örtüklərinin mikroskopik qazıntısı;

- ☞ tüpürjək, tər və orqanizmin digər ifrazatları;

- ☞ dəri naxışının (nəqşəsi), dişlərin və əl-ayağın izləri;

- ☞ əlyazmalar, düyünlər, mə'lumatlar və insan bəjarığını əks etdirən digər materiallar;

- ☞ səs fonogramı;

- ☞ material, maddə, xammal və hazır məhsulun nümunələri;

- ☞ alətlər, güllə və gilizlər;

- ☞ digər maddələr və əşyalar.

Tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi məqsədilə JPM-nin 273.2-ji maddəsinə əsasən müstəntiq qərar çıxarır və həmin məjəllənin 276.1-ji maddəsinə müvafiq olaraq protokol tərtib edir.

Nümunələrin götürülməsinin ən ümumi qaydası obyektlərin tapıldığı şəkildə və miqdarda tədqiqata təqdim edilməsidir.

Hər hansı maddə çox böyük miqdarda tapıldıqda, bu maddə tədqiqata "orta nümunə" şəklində göndərilir.

Mayələrin "orta nümunəsi" onların saxladıkları həjmdə tam qarışdırdıqdan sonra, hər həjmdən 0,5 l-dən az olmayaraq, şüşə qaba tökülməklə götürülür.

Qumşəkilli maddələrin "orta nümunəsi" onun müxtəlif dərinliklərindən 3-5 vedrə nümunə götürülüb qarışdırmaqla dörd diaqonal hissəyə bölüb, iki hissəni atmaqla, lövhə üzərinə yayılmış digər iki hissəni 1-2 kq qalanadək qarışdırmaqla "orta nümunə"nin alınması prosesi təkrarlanır. Tədqiqatların aparılması üçün çox vaxt etalon nümunələr göndərilir. Əşyalar üzərindəki izlər və ləkələr kəsik və siyirilmiş halda deyil, obyektə birlikdə göndərilməlidir. Əgər obyekt çox böyükdürsə izdən kənarlar kəsilməklə obyektin bir hissəsi ekspertizaya təqdim edilir.

Yol-nəqliyyat hadisələri ilə əlaqədar nəqliyyat vasitələrinin üzərində tapılan kənar boya izləri siyirmə yolu ilə deyil, müvafiq detalların açılması ilə götürülür, bu mümkün olmadıqda kənar boya hissəciklərinin üstü ağ kağızla örtülüb kənarları yapışdırılır və nəqliyyat vasitələri ilə bir yerdə ekspertizaya təqdim olunur.

Yanğınla əlaqədar jinayətlərdə yanan maddələrin və mayələrin qalıqlarının saxlanması məqsədilə hermetik polietilen və ya şüşə qablara yığılmalıdır.

Yaş və ya nəm halda olan paltarlar otaq temperaturunda qurudulur və sonra isə qablaşdırılmalıdır.

Bitki və onun hissəjkləri, küləş, tütünün kağız bükülüdə qablaşdırılması məqsədəuyğundur. Mikroobyektlər və kiçik ölçülü maddi sübutlar ayrıca polietilen paketə və ya ağ kağız zərfə qablaşdırılmalıdır. Soyuq silahlar və dırnaqaltı maddələr də ağ kağız zərfə qablaşdırılır.

Partlayıcı maddələr, tez alışan mayelər, qələvi, turşu və s. nümunələr ekspertə şəxsən təqdim edilməlidir. Ekspertizaya təqdim olunan bütün maddi sübutlar üzərində müvafiq izahediji mətn olmalıdır.

JPM-nin 97.6.3-jü maddəsinə müvafiq olaraq ekspert ekspertizanın predmetinə aid və rə'y verilməsi üçün zəruri olan istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərin aparılmasında iştirak edə bilər. Ekspertin istintaq və digər prosessual hərəkətlərində iştirak etməsi tədqiqat metodikası ilə bağlı olduğundan, tədqiqatın tərkib hissəsi sayılır. Ekspert iştirak edərkən müxtəlif tövsiyələr vermə imkanı vardır. Onun tədqiq olunan materialların təbiəti haqqında mə'lumat verə bilən faktların aydınlaşdırılması məqsədilə dindirilən şəxsə sual vermək, eyniləşdirilən obyektlərin müxtəlif xassə və əlamətlərinin yaranmasını izah etmək hüququ vardır.

Ekspertin istintaq hərəkətlərinin gedişatında iştirak etməsi ekspertiza qarşısında qoyulmuş sualların həllinə xidmət edir.

Ekspert istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində mütəxəssis qismində də iştirak edə bilər. Onun bu iştirakı hal şahidlərinin iştirakı ilə müvafiq istintaq hərəkəti protokolunda qeyd olunur. Ekspert baxışının isə hüquqi əsası ekspertiza aparılması haqqında qərardır və bu ekspert təhqiqatı kimi ekspert rə'yində qeyd olunur. Yə'ni burada əsas məqsəd ekspertizanın aparılmasının obyektivliyini, hərtərəfliliyini və tamlığını tə'min etmək məqsədilə müəyyən mə'lumatlar toplayır, materiallar əldə edir və tədqiqatlar aparır.

SUAL 2. EKSPERT TƏDQIQATI VƏ ONUN MƏRHƏLƏLƏRİ.

Ekspert tədqiqatı keçirmək hüququ olduğu sahədə məhkəmə ekspertizası tə'yin edilməsi haqqında qərarı aldıqdan sonra ilk növbədə ekspertizanın obyektləri ilə və ekspertiza qarşısında qoyulmuş suallarla tanış olur.

Bu proses aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

1. Ekspertizaya təqdim olunmuş maddi sübutların sayı, ölçüləri, çəkisi, növü və həmçinin tamlığı, qablaşdırılması, üzərindəki mürəkkəbli, surğujlu və ya qurğuşunlu möhür əkslərinin olması, nömrələri, vəziyyətinin pozulması, saxta olması, hal şahidlərinin imzalarının sayı və pozulması və həmçinin bütün bu göstərijilərin qərarında qeyd olunmuş göstərijilərlə uyğun gəlməsi yoxlanılır. Hər hansı bir uyğunsuzluq aşkar olunduqda bu haqda ekspert komissiyasının aktı tərtib olunur və bu haqda ekspertiza rə'yində mə'lumat verilir.

2. Qərarında qeyd olunmuş sualların konkret ekspertizanın səlahiyyətinə aid olub-olmaması yoxlanılır. Digər növ ekspertizanın

səlahiyyətinə aid olan məsələlərin həllinin mümkün olmaması barədə əsaslandırılmış məktub, işə olunmamış qərarla birlikdə geri göndərilir və ya ekspertiza müəssisəsində həmin sahədə səlahiyyətli ekspert olduqda müəssisə rəhbəri tərəfindən müvafiq növ (qərardakı suallara uyğun) ekspertiza keçirilməsi həmin ekspertə həvalə olunur.

3. Ekspertiza qarşısında qoyulmuş sualların həlli üçün əlavə maddi sübutların, nümunələrin, sənədlərin və ya məlumatların təqdim olunması zəruri olan hallarda məhkəmə eksperti bu barədə ekspertiza təyin etmiş orqana sorğu göndərir və tələb olunan obyektlər təqdim edilənə qədər ekspertizanın işə müddəti dayandırılır.

Ekspertiza obyektlərinin tədqiqinin nəticələrini ekspertiza qarşısında qoyulmuş suallarla müqayisə edərək, bu obyektlərin tədqiqi yolu ilə iş üçün əhəmiyyəti olan digər sualların həll olunma bilməsi də aydınlaşdırılır və jinəyət-prosessual qanunverijiliyin tələblərinə uyğun olaraq müstəqil surətdə rəydə əlavə sual qoyularaq, bu əlavə sualın həlli olan nəticə digər nəticələrlə yanaşı rəydə göstərilir.

Burada təyin olunmuş ekspertizanın predmetindən, yəni ekspertiza qarşısında qoyulmuş suallarla təyin olunacaq konkret faktiki məlumatlardan asılı olaraq, ekspert tədqiqatının konkret metodikası seçilir.

Məhkəmə ekspertizasının konkret metodikası fərdi ekspertizanın aparılmasının ekspert tədqiqatı metodikasıdır. *Konkret metodika* - konkret jinəyət işi üzrə keçirilən ekspertiza zamanı istifadə edilən və istifadəsi zəruri olan metodlar, üsullar və texniki vasitələr sistemidir.

Bu sistemdən əsaslandırılmış ekspert tədqiqatları qaydaları göstərilmiş metodiki vəsaitlərə, məhkəmə ekspertizasının nəzəriyyəsinə, ekspertin təjribəsinə və ekspertizanın keçirilməsinin konkret şəraitlərinə əsaslanaraq istifadə edilir.

Bütün tədqiqat metodikaları ilk növbədə ümumi ekspert tədqiqatı metodikalarından istifadə olunmasını nəzərdə tutur. Ümumi ekspert tədqiqatı (ekspertiza) metodlarına: müşahidə etmə, təsvir etmə, müqayisə etmə, ölçmə, təjribə keçirmə, modelləşdirmə aiddir.

Təjribə (eksperiment) keçirilməsi geniş mə'nada baş vermiş hadisənin elementlərinin xüsusi qaydada təkrarlanması üçün aparılan (edilən) hərəkətlər sistemidir. Ekspert təjribəsi (eksperimenti) ekspertiza keçirilən zaman aparılır. İstintaq təjribəsindən fərqli olaraq ekspert təjribəsinin aparılması xüsusi bilik tələb edir. Ekspert təjribələrinin keçirilməsi ekspertiza qarşısında qoyulmuş sualların düzgün həll olunması üçün zəruridir. Xüsusi bilik tələb edən hallarda nümunələrin alınması ekspert tərəfindən aparılır və ekspert təjribəsinin tərkib hissəsi sayılır.

Ekspert təjribələrinin keçirilməsində irəli sürülən ümumi tələblər aşağıdakılardır:

a) ekspert təjribələrinin keçirilməsi və eksperimental nümunələrinin alınması şəraitləri tədqiq edilən faktların baş vermə şəraitləri ilə eyni olmalı

və ya onlara mümkün qədər yaxın olmalıdır. Bu, ekspert təjribəsinin nəticələrinin maksimum həqiqətə uyğunluğunu, düzgünlüyünü təmin edir;

b) ekspert təjribələrinin dəfələrlə təkrar olunması tədqiq edilən əksə, izə maksimum yaxın əkslərin, izlərin alınmasını təmin edir (məsələn, baltanın ağaj və sümük üzərindəki izinin müqayisə üçün zəruri olan təjribi izinin alınması üçün balta ilə dəfələrlə və ən müxtəlif bujaqlar altında bu obyektlərdə izlər saxlanılır).

Bu, həm də izyaradıcı obyektin əlamətlərinin dayanıqlı olub-olmamasını yoxlamaq üçün müqayisəli analizin asanlaşdırılması, düzgün nəticələr alınması üçün zəruridir.

Ekspert tədqiqatı zamanı, o jümlədən eyniləşdirmə prosesi zamanı istifadə edilən xassə, xüsusiyyət-əlamət adlanır.

Fərqləndiriji, asılı, qanunauyğun, eyniləşdiriji, fərdiləşdiriji, keyfiyyət, kəmiyyət, asılı olmayan, mühüm olmayan, ümumi əlamətlər, ayırıcı əlamətlər qrupunu təşkil edir.

Fərqləndiriji, alınma, qrup (jinsi), təsadüfi, fərdi (şəxsi), spesifik əlamətlər-fərqləndiriji əlamətlər qrupunu təşkil edir. Dayanıqlı əlamətlər qrupuna mühüm və dayanıqlı əlamətlər aiddir, atributiv əlamətlər qrupuna isə keyfiyyət əlamətləri aiddir.

Ekspertiza obyektlərinin əlamətlərinin sinifləşdirilməsi aşağıdakı kimidir:

- 1) *mənbəyinə görə* - mənsubi şəxsi və alınma;
- 2) *təbiətinə görə* - qanunauyğun və təsadüfi;
- 3) *obyektə mənsub olduğu vaxt ərzinə görə* - dayanıqlı və dayanıqsız;
- 4) *xarakterinə görə* - keyfiyyət və kəmiyyət;
- 5) *digər əlamətlərlə əlaqəsinə görə* - asılı və müstəqil;
- 6) *eyni əlaməti olan obyektlərin sayına görə* - qrup və fərdi;
- 7) *dərketmə prosesində əhəmiyyətinə görə* - fərqləndiriji, eyniləşdirmə və fərdiləşdirmə;
- 8) *əhəmiyyətinə görə* - mühüm və əhəmiyyətsiz;
- 9) *tam obyektə və ya onun hissəsinə aidiyyətinə görə* - ümumi və ayrıja.

Əlamətin əhəmiyyəti-onun obyektləri fərqləndirmə, fərdiləşdirmə, eyniləşdirmə üçün istifadə edilə bilinməsi ilə və ya hadisələrin aydınlaşdırılması üçün istifadə edilə bilməsi ilə, yə'ni əlamətin müvafiq nəticələrinin (rə'yin) alınması üçün əsaslar sırasına aid edilə bilməsi ilə tə'yin olunur.

Eyniləşdirmə-ekspert tədqiqatı prosesi və onun nəticəsidir, konkret jinayət işi üzrə ekspertizanın qarşısında qoyulmuş və həll edilən məsələdir, tədqiq edilən obyektlərin eyniliyinin (mənfi nəticə aldıqda -fərqliliyinin) tə'yin olunmasıdır, yə'ni onlarda oxşarlıq, eynitərkibliyi, eyni əlamətlər sisteminin tə'yin olunmasıdır.

Eyniləşdirilən obyekt - eyniliyi, qrup (jinsi) mənsubluğu və ya hər hansı başqa obyektlə eyni qrup (jins) mənsubluğu tədqiqat zamanı təyin edilən obyektidir. Eyniləşdirilən obyekt-eyniləşdirmə məqsədilə tədqiq edilən obyektidir. Eyniləşdirilən obyekt qismində ən müxtəlif obyektlər, o cümlədən insan, əşya, əşyanın hissəsi, heyvan, torpaq sahəsi, bina, tikili, material, maddə, mə'mulətlər, obyektlər qrupu, bə'zən isə prosessual qanunverijiliklə yol verilən qaydada texniki vasitələrlə çəkilmiş və təsvir edilmiş materiallarla əlavə edilmiş hallar və hadisələr ola bilər.

Eyniləşdirilən obyekt-hər hansı digər (eyniləşdirilən) obyektə eyniləşdirmə (fərqləndirmə) vasitəsidir. Eyniləşdirilən obyekt qismində yalnız eyniləşdirən obyektin əlamətlərini adekvat (tam eyni) qəbul etmiş və əks etdirən obyekt və anlayışlar ola bilər;

Eynilik - obyektə onu bütün digər obyektlərdən, hətta özünə oxşar obyektlərdən fərqləndirən, təkrarolunmaz dayanıqlı əlamətlər çoxluğu olmasıdır. Yə'ni bu obyektin müxtəlif vəziyyətlərdə və müxtəlif zamanlarında tanınmasına imkan verən fərdiləşdirici əlamətlər çoxluğudur.

Eyniləşdirmə, obyektlərin xarici quruluşunun maddi qeyd olunmuş əkslərinə görə və ya bütövün hissələrinə görə (qırıntılar, hissəciklər, elementlər əvvəl bir bütöv obyektə mənsub olması) aparılır.

"Eynilik" (latınca *"idem"* - həmin) fərdi-konkret obyektin təkrar olunmazlığını, yə'ni obyektin yalnız özünə bərabər, özü ilə tam eyni olmasını bildirir. Eyniliyi oxşarlıqdan fərqləndirmək lazımdır. Oxşarlıq müxtəlif obyektlərin yalnız bir neçə əlamətlərinin olmasını nəzərdə tutur. Oxşar əlamətlər çoxluğundan asılı olaraq obyektin sinif eyniliyi, qrup (jinsi) eyniliyi, növ eyniliyi və nəhayət tam konkret-fərdi eyniliyi təyin olunur. Tam eynilik çox vaxt fiziki, kimyəvi və ya bioloji xassələri öyrənməmiş mümkün olmur.

Məhkəmə eyniləşdirilməsi aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- ☞ kriminalistik;
- ☞ tibbi;
- ☞ avtotexniki;
- ☞ aqrobioloji;
- ☞ əmtəəşünaslıq;
- ☞ yanğın-texniki;
- ☞ fiziki-kimyəvi və s.

Kriminalistik eyniləşdirmənin əsas obyektləri aşağıdakılardır:

a) **sənədlər** - əlyazmaların, saxta sənədlərin, həmçinin boyaların, kağız və yazı vasitələrinin, makina mətnlərinin, möhür və ştamp əkslərinin tə'yini məqsədilə eyniləşdirilməsi;

b) **müxtəlif izlər** - jinayətkarın şəxsiyyətinin əl-barmaq, ayaq və ayaqqabı izlərinə görə eyniləşdirilməsi sındırıcı alətlərin, soyuq silahların, döyüş sursatlarının və odlu silahların qoyduqları izlərə görə eyniləşdirilməsi;

v) **fotoqrafik şəkillərə** - əsasən bu şəkillər fotoaparət və neqativlərin eyniləşdirilməsi və fotoşəkillərdəki əksin xarici əlamətlərinə əsasən şəxsiyyətinin eyniləşdirilməsi .

Tibbi eyniləşdirilmənin obyektləri vasitəsilə insanların eyniləşdirilməsi aparılır (qan, tük, tüpürək, sperma və s.).

Avtotexniki eyniləşdirməyə nəqliyyat vasitələri izlərinin, onların aqreqat və hissələrinin, işıq örtüyü və digər şüşələrin, avtomobil boyalarının eyniləşdirilməsi məqsədilə avtomobillərin tədqiqi aiddir.

Aqrobioloci eyniləşdirməyə qrup (jinsi) və ya fərdi-konkret eyniliklərinin tə'yini məqsədilə toxum, taxıl, meyvə, kök, kənd təsərrüfatı bitkilərinin yarpaq və ləçəklərinin, meyvələrin, həmçinin onlardan hazırlanmış un, heyvan yemi, kraxmal, cmix, düyü və s. məhsulların tədqiqi aiddir.

Əmtəəşünaslıq eyniləşdirilməsinin obyektləri aşağıdakılardır: yeyinti sənayesi məhsulları, kустar üsulla və ya zavod üsulu ilə istehsal edilmiş spirtli və spirtsiz-sərinləşdiriji içkilər, şirniyyat məhsulları, parçalar və onların boyaları, ayaqqabılar, paltarlar, yunlar, məişət əşyaları və qabları, həmçinin ilkin xammal nümunələri və yarımfabrikatlar.

Yanğın-texniki eyniləşdirilməsinin obyektləri yanmış əşya qalıqları, tezalısan və oda həssas mayələr, qəsdən yanğın törətmə vasitələri və s. ola bilər ki, bu obyektlər tam oxşarlığın və eyniliyin tə'yin edilməsi üçün tədqiq olunur.

Faktiki olaraq mikroeyniləşdirmə xarakteristikalarından istifadə edən bu eyniləşdirmə növlərindən fərqli olaraq fiziki-kimyəvi metodların tətbiqi ilə eyniləşdirmə ən müasir elmi-texniki nailiyyətlərdən istifadə olunmasını tələb edir və bir qayda olaraq bu eyniləşdirmə metodlarının tətbiqi zamanı obyektləri fərdiləşdirən əlamətlərin tə'yin edilməsi mümkün olur.

Məhkəmə ekspertizalarının keçirilməsi zamanı müxtəlif obyektlərin, maddi sübutların tədqiqinin ümumi müddəaları vardır: ekspertin əsas məntiqi metodları, ekspert tədqiqatlarının müəyyən qanunauyğunluğu və ardıcılığı, tədqiqatın nəticələrinin qiymətləndirilməsinin əsas, obyektiv kriteriyaları, ekspertizanın nəticələrinin tərtib edilməsi şərtləri. Bütün elmi-tədqiqat metodikaları kimi ekspert tədqiqatı metodları (müşahidə, təjribə, analiz və sintez, hipotezlərin irəli sürülməsi və yoxlanılması, induktiv və deduktiv fikirlərin qurulması, həmçinin mürəkkəb elmi-texniki vasitələrin, cihazların tətbiq edilməsi) tədqiq edilən obyektlərin (əşyaların) mühüm xassələrinin öyrənilməsinə xidmət edir.

Maddi sübutların kriminalistik ekspertizası bir neçə ardıcıl mərhələlərdən ibarətdir:

1. Maddi sübutlara, müqayisəli tədqiqat materiallarına (xarici) baxışın keçirilməsi;
2. Ekspertizaya təqdim edilmiş hər bir obyektin ayrılıqda tədqiqi;
3. Eyniləşdirmə obyektlərinin xassə və əlamətlərinin müqayisəsi;

4. Tədqiqatın nəticələrinin ümumilikdə qiymətləndirilməsi və ekspertiza nəticələrinin tərtib olunması.

Hal-hazırda ekspert tədqiqatlarının və təjribələrinin keçirilməsi üçün laboratoriyalar ən müasir cihaz və texniki vasitələrə tə'min olunmuşdur:

☞ ölçmə texnikası (ştangensirkul, mikrometr, bujaqölçən, lupa, mikromöhkəmlik ölçən, avtomat yazı vahidinin zaman ərzində yazılmasını tə'yin edən qığıljım qeydedijisi və s.);

☞ mikroskoplar və onların iş recimini tə'min edən vasitələr (binokulyar mikroskoplar MBS-1, 2, 9, 10 -bioloci mikroskoplar, MBİ-1, MBİ-3, MBİ-6, Biolam və s., Xüsusi güllə və giliz tutujusu olan ballistikada və trasologiyada istifadə edilən müqayisə mikroskopları MİS-10, polarizasiya mikroskopları MP-2, MİN-7, MİN-8 və s., iki gözlə baxmaq üçün binokulyar oturuju AU-12 və s.);

☞ fotoaparat, obyektivlər və cihazlar (FMİ-2, FMİ-3 və s. makro və mikroçəkiliş üçün MFİ-5, MFİS borujuqları, sterioskopik mikroskoplardan MBS, şəkilçəkmə üçün "Zenit-E" fotoaparatu dəyişən obyektivlərlə (uzaq obyektlər üçün MTO-1000), 500, İndustar 24M, yaxın obyektlər üçün MİR-1, Qelios-44) və uzadığı sağanaqlar;

☞ görünməyən dalğa uzunluğu spektr hissəsi üçün UF, İK və rentgenoqrafik cihazlar (MUF-3 sadə ultrabənövşəyi mikroskop, Kamaq UF - şüalandırısı, lyuminessent boya və karandaşlar, EOP elektron optiki dəyişdiriji görünməyən əksləri infraqırmızı işıqları göstərir, rentgen qurğusu RUM-7 metalların izlərinin tədqiqi üçün RM-1-M rentgen və "qamma" şüasının dozasını ölçməyə xidmət edir);

☞ spektroqrafik tədqiqatlar üçün (LMA-10 lazer-emission mikroanalizatoru, spektral xətlər atlası və spektral oturuju (dairə) AU-6);

☞ kimyəvi tədqiqat cihazları (xromatoqrafiya cihazları və digər fiziki-kimyəvi tədqiqat vasitələri - RN-metr, EPR, İPK, UF və s. spektrometrləri).

Alınmış maddi sübutlara və müqayisəli tədqiqat materiallarına ekspert baxışı tədqiqatın müvəffəqiyyətlə aparılması üçün şərait yaradır. Ekspert baxışı zamanı xarici baxışa uyğun olaraq adi gözlə və çox mürəkkəb optik, fotoqrafik və ya digər metodlar istisna olunmaqla, sadə vasitələrlə (zərrəbin, xətkəş, bujaqölçən və s.) Tədqiqat aparılır.

Bu mərhələdə materialları aldıqdan sonra ekspert işin təfsilatı ilə tanış olmalı və ekspertiza qarşısında qoyulmuş sualları öyrənməlidir: alınmış maddi sübutların ayrı-ayrılıqda tədqiqi mərhələsində hər bir obyekt müstəqil analiz edilir, onun xassə və əlamətləri öyrənilib ayırd edilir. Qrup mənsubiyyətləri ayırd edildikdən sonra obyektlərin təbiətinin, onlarda olmuş dəyişikliklərin xarakteri və yaranma mənbəyi öyrənilir. Baxış zamanı ekspertdə tədqiq edilən obyektlərin xassələri haqqında ümumi təəssürat yaranır. Ayrı-ayrı əlamətlərin öyrənilməsi ilə obyektin xassələri fərdiləşdirilir (konkretləşdirilir) və beləliklə, ekspertizaya təqdim edilmiş hər bir obyektin fərdiliyi tə'yin edilir.

Hər bir obyekt xassə və əlamətlərə malikdir. Ekspert ona təqdim edilmiş obyektin mühüm xassələrini və əlamətlərini ayıraraq fərdiləşdirməklə bu obyektə digər obyektlərdən fərqləndirməlidir.

Müqayisə - əsas tədqiqat metodikalarından biridir. Müqayisəli tədqiqat, obyektləri yanaşı qoyaraq xassə və əlamətlərinin, ölçülərinin və digər xüsusiyyətlərinin bir-birinə nisbətən öyrənilməsini göstərir. Müqayisəli tədqiqat üç üsulla həyata keçirilir: *tutuşdurma, üst-üstə qoyma, birləşdirmə*.

Tədqiqatın nəticələrinin qiymətləndirilməsi ekspertin işinin son mərhələsidir. Eynilik haqqında rəyin nəticəsi ekspert tərəfindən təqdim edilmiş obyektin xassə və əlamətlərinin dərindən tədqiqi və müqayisəsindən sonra alınır. Yalnız ümumi əlamətlərin üst-üstə düşməsi nəticəsində jinsi, qrup, növ uyğunluğu haqqında nəticə çıxarmağa, ümumi əlamətlərlə yanaşı ayrı-ayrı, fərdi əlamətlərin uyğunluğu isə konkret eynilik haqqında nəticə çıxarmağa imkan verir.

Eyniləşdirmə əlaqələri və onların eyniliyi sübut etmə üçün istifadə olunması:

Eyniləşdirmə məqsədlərinə xidmət edən obyektiv əlaqələr olan eyniləşdirmə əlaqələri tədqiq olunan hadisə ilə əlaqədə olmuş şəxslərin və əşyaların qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində yaranır. Bu prosesdə qarşılıqlı əlaqədə olan obyektlərin xassələrinin qarşılıqlı əks olunması baş verir. Eyniləşdirmənin ən müxtəlif janlı və jansız təbiətli obyektləri olduğundan, onların qarşılıqlı təsiri nəticəsində keyfiyyətə müxtəlif və çoxsaylı xassələrin əks olunması baş verir-ən bəsit, fiziki əks olunma növündən ən yüksək, insanların şüurunda əlaqədə olmuş obyektlərin psixi əks olunmasına qədər.

SUAL 3. EKSPERT RƏYİ, ONUN QURLUŞU VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.

Jinayət işi üzrə obyektiv həqiqətin üzə çıxarılmasında bir sübut növü kimi ekspert rəyi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ekspert rəyi onun apardığı ekspertiza tədqiqatının sənədləşdirilmiş ifadəsidir.

Ekspert rəyinin mahiyyəti, quruluşu və ondan sübut mənbəyi kimi istifadə olunması Azərbaycan Respublikası JPM-nin 127, 271, 331-ji maddələrində göstərilmişdir.

Ekspert ekspertizasının aparılması prosesi, tədqiqatların ekspert rəyi formasında qeyd edilməsi ilə başa çatır.

Quruluşuna görə ekspert rəyi 3 hissədən ibarətdir:

- ☞ *giriş hissəsi;*
- ☞ *tədqiqi hissə;*
- ☞ *nəticələr.*

Rəyin giriş hissəsində aşağıdakı məlumatlar daxil edilir:

☞ rə'yin nömrəsi, ekspert tərəfindən imzalandığı günü göstərən rə'yin tərtib olunma tarixi, ekspertizanın ijrə olunmağa başlandığı gün, göstərilən materialın ekspertizaya daxil olduğu tarix göstərilir;

☞ ekspertiza tə'yin etmiş orqan haqqında mə'lumatlar (müstəntiqin, prokurorun, hakimnin adı, soyadı, xüsusi rütbəsi, onların işlədiyi orqanın adı) göstərilir;

☞ müstəntiqin, prokurorun qərarı, məhkəmənin qərarı, yə'ni ekspertiza keçirilməsinin əsası və onun tərtib olunması tarixi göstərilir;

☞ ekspert tədqiqatının növü və maddi sübutların siyahısı, yə'ni əsas əlamətləri qeyd olunmaqla tədqiqat obyektləri göstərilir;

☞ müqayisəli tədqiqat üçün təqdim olunmuş materiallar və bütün növ nümunələr sadalanır. Həmçinin ekspertin əsaslandırılmış sorğusuna əsasən təqdim olunmuş bütün növ nümunələr və təqdim olunmadığı halda isə bunun mümkün olmamasının səbəbləri göstərilir;

☞ ekspertiza qarşısında qoyulmuş bütün suallar göstərilir. Bə'zən tədqiqatın ardijilliyinin pozulmaması zəruriliyini nəzərə alaraq, qərar və ya qəraradda qoyulmuş suallar müvafiq ardijilliyə qruplaşdırılmıqdada və ya qoyulmuş suallar terminoloji mə'nada cəlis və ya dəqiq tərtib olunmıqdada ekspert bu sualların mə'nalarını dəyişdirməmək şərti ilə öz redaktəsində verə bilər. Jinayət prosesual qanunverijiliklə nəzərdə tutulmuş ekspert təşəbbüsü hüququndan istifadə edərək, ekspert təqdim edilmiş maddi sübutların tədqiqi yolu ilə jinayət işinin açılması üçün mühüm əhəmiyyətə malik ola bilən digər halları aşkar etmək mümkün olduğu hallarda müvafiq əlavə sualları göstərir və bu haqda ekspertiza tə'yin etmiş orqana xəbər verir;

☞ ekspertiza (tədqiqat) keçirilməsi üçün əhəmiyyəti olan işin təfsilatı və bu təfsilatın mənbəyi, hansı sənədin olması (müstəntiqin qərarı, hadisə yerinə baxış, zərərçəkmişin dindirilməsi və axtarış protokolları və s.), həmçinin digər müəssisələrdə aparılmış tədqiqatın nəticələri qeyd olunmuş sənədlər ilkin mə'lumat qismində göstərilir;

☞ tədqiq ediləcək obyektlərin tamliqlarının pozulmadığı, onların möhürlənmiş halda olmaları (və ya əksinə) göstərilir;

☞ təkrar ekspertizalar keçirildiyi hallarda rə'yin giriş hissəsində onun tə'yin edilməsinin motivləri, ilkin ekspertizanı keçirən ekspert və həmçinin ilkin ekspertizanın və ya əvvəlki ekspertizaların nəticələri göstərilir.

Rə'yin tədqiqi hissəsi bir qayda olaraq ekspertizanın obyektlərinə-maddi sübutlara və nümunələrə baxış keçirilməsi ilə, yə'ni ümumi ekspert tədqiqatı metodu ilə başlanır, tədqiqat üçün əhəmiyyət kəsb edən obyektlərin əsas əlamətləri və keyfiyyət xüsusiyyətləri qeyd edilir. Nümunələrin keyfiyyətsiz olduğu hallarda onların tədqiqata yararsızlığı haqqında (kiçik miqdarda, izlərin yayılmış halda olması, bitki mənşəli obyektlərin çürüməsi və s.) müvafiq qeydiyyat aparılır. Bundan sonra tədqiqatlar eyniləşdirmənin əsas prinsipinə, yə'ni əvvəl ümumi əlamətlərin öyrənilməsi və müqayisəsi, sonra isə ümumi əlamətlər uyğun gəlmiş hal

üçün xüsusi əlamətlərin öyrənilməsi və müqayisəsi, onların qiymətləndirilməsi prinsipinə əsaslanır.

Aparılmış tədqiqatın metodlarının ardıcılığı, növü, şəraiti və alınmış nəticələr tam təfəssilatı ilə rə'ydə qeyd olunur və məhz buna görə təhqiqat orqanları və məhkəmə ekspert tədqiqatı metodikasının dolğun və elmi-əsaslandırılmış olmasını, onun tətbiq edilməsinin düzgünlüyünü qiymətləndirmək imkanı əldə edirlər.

Tədqiqat prosesini və nəticələrini qeyd etdikdə ekspert istifadə edilmiş bütün üsul və texniki vasitələri göstərməlidir: xarici baxış, mikroskop, fotoqrafik, fiziki-kimyəvi, xüsusi cihaz və qurğular, onların tətbiqedilmə şəraitləri, cihaz və qurğuların növ və tipləri, işlədilmə xüsusiyyətləri, maddi sübutlar üzərində aparılmış hər hansı bir əməliyyat göstərilir.

Tədqiqi hissədə ekspert təjribələrinin keçirilmə şəraitləri, onların sayı, təjribi nümunələrin alınması, onların sayı, alınma ardıcılığı və nömrələri (rə'ydə əlavə fotojədvəldə müvafiq şəkilləri), tədqiqat zamanı istifadə edilmiş metod və üsullar ardıcılığının hansı metodika əsasında tətbiq olunması və hansı ekspert ədəbiyyatlarından istifadə edilməsi göstərilir.

Tədqiqi hissədə təkrarçılığa yol verməmək məqsədilə tədqiq edilən obyektlərin təhlili və müqayisəsi birlikdə göstərilir, müəyyən obyektə uyğunluq, digər obyektə uyğunsuzluq alındığı hallarda hər iki hal üçün bütün xüsusi əlamətlərin müqayisəsi (ümumi həndəsi ifadələrlə forma, rəng, ölçülər, xüsusiyyətlərin nisbi göstərijisi və s.) verilir. Bütün xüsusiyyətlərin və əlamətlərin təsviri ümumi ifadələrlə aparılmalıdır.

Formanın həndəsi ifadələrlə ("alma", "yemiş", "qarpız" formalı ifadələr yol verilməzdir), rənglər rəngçalarını kataloquna əsasən ("ağ və ya qırmızı qızılgül", "yetmiş qarpız", "pomidor" rəngli ifadələri yol verilməzdir), ölçülər beynəlxalq ölçü vahidlərin metrik sistemində və s. göstərməlidir.

Xüsusi əlamətlər tədqiqi hissədə qeyd olunmaqla yanaşı rə'yə əlavə fotojədvəldə də göstərilə bilər. Ekspert xüsusi əlamətlərin uyğunluğu və ya fərqlənməsi faktını göstərməklə yanaşı, bunlara rə'ydə əsaslandırılmış qiymət verməlidir. Bir qrup əlamətlərin uyğunluğuna əsaslanaraq iki obyektin eyniliyi nəticəsi alınmışsa, bu obyektlərin nisbətən azsaylı (təsadüfi) fərqli xüsusi əlamətlərinin olmasına da əsaslandırılmış qiymət verilməlidir. Bütün hallarda əlamətlərin dayanıqlığı, eyniləşdirmə üçün əhəmiyyəti (yararlılığı), asılılığı, qanunauyğunluğu, alınma və ya şəxsi əlamət olması və s. göstərməlidir. Yalnız bütün uyğun və ya fərqli əlamətlərə obyektiv, hərtərəfli qiymət verildikdən sonra əsaslandırılmış nəticə almaq mümkündür. Nəticələrin əsaslandırılması zamanı ekspert ədəbiyyat materiallarına, dövlət standartlarına, texniki şəraitlərinə, sahə standartlarına mürəjət edə bilər və onlardan müqayisəli analiz məqsədilə istifadə edə bilər.

Nəticələrin tərtib edilməsi - ekspertin işinin son və çox əhəmiyyətli mərhələsidir. Nəticələr ekspertiza qarşısında qoyulmuş suallara tam uyğun

gələn, səlis və dəqiq, tam birmənalı, müxtəlif mənalarda qavranmağa imkan yaratmayan, ekspertiza obyektləri və onların müqayisəli tədqiqinin son nəticəsi göstərilmiş, aydın elmi ifadələrlə tərtib olunmuş javabdır.

Ekspert tədqiqatlarının imkanlarını elm və texnikanın nailiyyətləri ilə genişləndirilməsi ekspert rəylərinin nəticələrinin ehtimal xarakterli ifadələrdən daha çox kateqorik, qəti xarakterli ifadələrlə əvəz olunmasına kömək edir. Nəticə hissəsindən sonra ekspert rəyi yalnız ekspertiza tədqiqatını aparmış ekspert (ekspertlər) tərəfindən imzalanmalıdır. İmzalanmış ekspertiza ilə yanaşı bütün materiallar və maddi sübutlar ekspertizanı təyin etmiş orqana göndərilir.

Zəruri hallarda ekspert nəticələrinin inandırıcı olması və tədqiqatın nəticələrinin məhkəmə-istintaq tərəfindən qiymətləndirilməsinin asanlaşdırılması məqsədilə köməkçi jədvəllərlə, sxemlərlə, plan və çertyoqlarla, fotojədvəlləri ilə ekspertiza rəyinin əyaniliyi təmin edilir. Bütün bu əlavələr rəyin tərkib hissəsi kimi ekspert tərəfindən imzalanır və möhürlə təsdiqlənir. Bu əlavələr zəruri izahatlarla müşayiət edilməklə yanaşı, rəydə də onlar haqda göstərilir.

Maddi sübutların ümumi görünüşü - onların xarici vəziyyəti, quruluşu, istintaq və məhkəmə üçün müəyyən məna kəsb etdikdə isə onların tədqiqat zamanı müəyyən dəyişikliyə uğraması və s. hallar da göstərilir.

Maddi sübutların müəyyən fraqmentlərinin fotosəkli-ekspert tərəfindən eyniləşdirmə əlamətləri oxlarla və qırıq xətlərlə göstərilməklə eyniləşdirmənin əyaniliyini artırmaq məqsədilə göstərilir. Eyni əlamətlər adətən ekspertlər tərəfindən qırmızı rənglə, fərqli əlamətlər isə yaşıl rənglə göstərilir.

Çəkilmiş xətlərin və oxların fotosəkillərdə bəzi əlamətlərin görünməsinə çətinləşdirdiyi hallarda nəzarət fotosəkilləri hazırlanır. Bütün hallarda masştabdan istifadə edilir, bəzən isə bütün fotosəkillər eyni masştabda verilir. Ayrı-ayrı fraqmentlərin fotosəkillərinin yanaşı qoyulması, müqayisə edilməsi, bir fotosəkildəki əks olunmuş əlamətin və ya obyektin bir hissəsinin digər şəkildəki həmin əlamətin və ya obyektin plan hissəsi ilə uzlaşdırılması nəticənin tam aydın qavranılmasına kömək edir.

Azərbaycan Respublikası JPM-nin 127.3-jü maddəsində göstərilir: "... Ekspertin rəyi, təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə üçün məjburi deyil, hər hansı başqa sübut kimi jinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən yoxlanmalı və işin bütün halları ilə bağlı surətdə qiymətləndirilir".

JPM-nin 267.1-ji maddəsində göstərilir: "Qoyulmuş suallara ekspert tam javab vermədikdə və ya tədqiqat aparılmış obyektlərə dair müstəntiqin əlavə sualları yarandıqda, aparılmış tədqiqatın və ya rəydəki boşluğun aradan qaldırılması üçün həmin və ya başqa ekspert tərəfindən əlavə ekspertiza aparılır".

JPM-nin 267.2 maddəsində göstərilir: "Ekspertin rəyi kifayət qədər əsaslı olmadıqda və ya şübhə doğurduqda, yaxud onun əsaslandığı

sübutlar e'tibarsız hesab edildikdə və ya ekspertizanın aparılmasının prosesual qaydaları pozulduqda təkrar ekspertiza aparılır”.

JPM-nin 272.1-ji maddəsində qeyd olunur: “Ekspertin rə'yi kifayət qədər aydın olmadıqda və ya həmin rə'ydə əlavə tədqiqatlar aparılmasını tələb etməyən boşluqlar olduqda, habelə ekspertin tətbiq etdiyi üsulları və ya istifadə olunan terminləri dəqiqləşdirmək zərurəti yarandıqda müstəntiq eksperti dindirmək hüququna malikdir”.

Ekspert rə'yinin sübut mənbəyi kimi istifadə edilməsinin əsas şərtlərindən biri onun düzgün qiymətləndirilməsidir. Jinayət işi üzrə yığılmış digər sübutlar kimi ekspert rə'yi də təhqiqat aparın şəxs, müstəntiq, prokuror və məhkəmə tərəfindən sərbəst olaraq qiymətləndirilir. Ekspert rə'yini qiymətləndirən şəxs qanunun tələblərini rəhbər tutaraq, işin bütün hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv surətdə baxılmasına əsaslanan öz daxili inamı ilə hərəkət etməlidir. Ekspert rə'yi istintaq orqanları üçün məjburi xarakter daşımır. İstintaq və məhkəmə orqanları ekspert rə'yi ilə razılaşmadıqda bu barədə öz əsaslarını göstərməlidirlər.

Ekspert rə'yinin qiymətləndirilməsi prosesi bir neçə ardıcıl mərhələdən ibarətdir:

1. Ekspertizanın tə'yin edilməsi zamanı qanunun tələblərinə riayət olunmasının yoxlanılması aşağıdakı məsələlərin həllinə xidmət edir:

☞ *ekspertin, onun qarşısında qoyulan məsələlərin həllinə səlahiyyəti çatması və ya öz səlahiyyəti dairəsindən kənara çıxıb-çıxmaması (məsələn, hüquqi xarakterli məsələlərin həll edilməsi);*

☞ *AR JPM-nin 109.1.3-109.1.8 maddələrinə müvafiq olaraq, ekspertizanın e'tiraz edilə bilən şəxs tərəfindən keçirilməsi;*

☞ *ekspertizanın tə'yin edilməsində və aparılmasında proses iştirakçılarının hüquqlarının tə'min edilməsi;*

☞ *tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsinin prosesual qaydalarının pozulması (JPM-nin 273, 275, 276-ji maddələri).*

2. Tədqiq olunan maddi sübutların və nümunələrin həqiqiliyini və kifayət qədər olmasını yoxlamaq;

Tədqiqat üçün nümunələrin yararlılığı və kifayət qədər olması ekspert tədqiqatında istifadə olunan metodika nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilir.

3. Ekspert metodikasının elmi əsaslılığını və konkret şəraitdə tətbiqinin qanunauyğunluğunu qiymətləndirmək.

Bu, çox mürəkkəb prosesdir. Çünki müstəntiq və məhkəmə mütəxəssis deyil. Müstəntiq və ya məhkəmə müəyyən şəraitdə tövsiyyə edilən metodika və onun tətbiqinin nəticələri haqqında mə'lumatları çox saylı mə'lumat və metodiki xarakterli ədəbiyyatlardan alırlar. Eyni zamanda ekspert təjribəsinin elmi-metodiki tə'minatı ona gətirib çıxarır ki, yeni metodikalar əvvəllər dərj olunmuş metodikalarla bə'zi hallarda ziddiyyət təşkil edir. Digər elm sahələrində qəbul edilmiş standartlaşma və pasportlaşma isə məhkəmə ekspertizası sahəsində hələ ki, yoxdur. Bütün bu hallar konkret şəraitdə tətbiq edilən metodikanın elmi əsaslılığını və

qanunauyğunluğunun qiymətləndiril-məsini çətinləşdirir. Bu istiqamətdə yaranmış gümanları aradan qaldırmaq məqsədilə müstəntiq və məhkəmə ekspertini dindirir, digər ekspertlərdən məsləhətlər alır və onları mütəxəssis qismində dindirir, ya da ki təkrar və komission ekspertizalar tə'yin edir.

4. Ekspert rə'yinin tamlığının yoxlanması və qiymətləndirilməsi.

Bu isə öz növbəsində aşağıdakı məsələlərin həll edilməsinə imkan yaradır:

- ☞ ekspertizaya təqdim olunan obyektlərin tam tədqiq olunması;
- ☞ ekspertin qarşısında qoyulan suallara tam cavab verməsi, əgər hər hansı bir suala cavab verməkdən imtina edirsə onun əsaslandırılması;
- ☞ müvafiq metodika ilə nəzərdə tutulmuş bütün diaqnostik və eyniləşdirmə əlamətlərinin tədqiqatın gedişatında və nəticəsində tam qeyd olunması.

5. Ekspert tədqiqatının gedişatının və nəticələrinin məntiqi əsaslılığının qiymətləndirilməsi.

Bu isə ekspert tədqiqatı mərhələlərinin ardıcılığının təhlili, həmin ardıcılığın məntiqi əsaslandırılması, ekspert nəticələrinin aralıq nəticələrlə məntiqi uyğunluğu yolu ilə həyata keçirilir.

Ekspert rə'ylərində formal məntiqi səhvlər aşağıdakılar ola bilər:

- ☞ *nəticələr həyata keçirilən ekspert tədqiqatının məntiqi nəticəsi olur;*
- ☞ *eyni bir predmetə görə verilən ekspert nəticələri ziddiyyət təşkil edir;*
- ☞ *rə'ydə daxili ziddiyyət olur;*
- ☞ *ekspertin nəticələri kifayət qədər əsaslı olmur.*

6. Ekspert tədqiqatı nəticələrinin jinayət işinə aidiyyətini yoxlamaq.

Bu, ekspert tədqiqatı nəticələrinin sübut əhəmiyyətini, onların jinayət işinin sübut etmə predmeti və digər hallarla əlaqəsini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

7. Ekspert tədqiqatı nəticələrinin jinayət işi üzrə yığılmış maddi sübutlarla uyğunluğu, yəni ekspert rə'yinin digər maddi sübutlarla birgə qiymətləndirilməsi başa düşülür.

Nəticə

Mühazirədə qeyd etdiyimiz kimi ekspertiza müstəntiqin qərarına və ya cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda müdafiə tərəfinin yazılı müraciəti əsasında aparılır.

Ekspertizanın təyin edilməsi haqqında qərar onun aid olduğu şəxslər üçün məcburi xarakter daşıyır. Ekspertizanın təyin edilməsi haqqında qərar üç hissədən ibarət olur, giriş hissəsi, təsviri hissə və nəticə hissəsi.

Ekspert tədqiqatı iki mərhələyə bölünür, müqayisəli tədqiqat, müqayisəli tədqiqatın nəticələrinin qiymətləndirilməsi və ekspert rəyinin formalaşması mərhələsi.

Ekspert rəyi-məhkəmə ekspertizasının təyin edilmiş orqanın və ya şəxsin ekspert qarşısında qoyduğu suallara verilən əsaslandırılmış yekun nəticədir. Ekspert rəyi giriş, tədqiqəddici və nəticə hissələrindən ibarətdir.

Ekspertiza üçün nümunələrin götürülməsinin ən mühüm qaydası obyektlərin tapıldığı şəkildə və miqdarda təqdim edilməsidir. Hər hansı maddə çox böyük miqdarda tapıldıqda, bu maddə tədqiqata otra nümunə şəklində göndərilməlidir.

Ekspertizanın keçirilmə qaydası AR-nın CPM-nə və digər müvafiq qanun vericiliyə uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir.